

ЛЕСЯ УКРАЇНКА І Т. ШЕВЧЕНКО: КОЛІЗІЇ СПРИЙНЯТТЯ

Постать Т. Шевченка Леся Українка сприймала крізь призму історичної ретроспективи та новітніх завдань, що постали перед українською літературою кінця ХІХ – поч. ХХ ст. Авторка розглядала його як “народного поета” й романтика і скептично ставилася до поверхового тлумачення та необдуманого культивування його творчості.

Ключові слова: шевченківський стиль, наслідування, художній світогляд, націотворчий рух, європеїзм.

Lukash Skupeyko. Lesya Ukrayinka and T. Shevchenko: Collisions of Perception

Lesya Ukrayinka perceived Shevchenko's personality in the light of historical retrospection and new challenges facing the Ukrainian literature of the late 19th – early 20th centuries. The writer considered him as a 'people's poet' and romanticist and showed a skeptical attitude towards superficial interpretation and thoughtless cultivation of his work.

Key words: Shevchenko's style, imitation, artist's views, nation creation movement, Europeanism.

Вплив Т. Шевченка на українське письменство безсумнівний. Можна навіть сказати, що вся наша література походить від Шевченка як першоджерела, першовитоку новочасної художньої свідомості. Підтвердження цьому неважко знайти, скажімо, у “Шевченківській енциклопедії”, де присутня, за незначними винятками, більшість письменницьких персоналій.

Леся Українка добре знала творчість Т. Шевченка. Про це свідчать не лише “впливи” на її ранню поезію, на що вказував ще І. Франко, а насамперед численні алюзії й парафрази із творів поета в її листуванні, що в цьому контексті сприймаються не просто як факти знання, а як факти свідомості, повсякденного мислення. Проте серед лектури, на котрій виховувалася письменниця, Шевченка немає. Як згадує Кл. Квітка, Леся Українка знала напам'ять багато місць з “Енеїди” І. Котляревського та жартівливих і сатиричних віршів ХVІІІ ст.; захоплювалася в дитинстві Г. Квіткою-Основ'яненком, хоча вважала його “трохи нудним” для дорослого читача; надзвичайно високо цінувала Марка Вовчка; до П. Куліша ставилася з “пієтетом”, змішаним “з якоюсь хронічною досадою”, але вважала його “настоящим письменником” і своїм учителем арг роетіка (поетичного мистецтва); другим учителем називала М. Старицького “яко ліричного поета” [1, 294–297]. Ті ж постаті згадує також Олена Пчілка в “Автобіографії”, додавши хіба ще Г. Сковороду та М. Гоголя [3, 28–29].

Отже, спираючись на свідчення Кл. Квітки та Олени Пчілки, можна припускати, що творчість Шевченка не стала визначальним чинником у формуванні художнього світогляду Лесі Українки. Цей факт, щонайменше, видається дивним, особливо в контексті, скажімо, тріади Шевченко-Франко-Леся Українка як символу українства загалом.

У пошуках відповіді на це питання слід розпочати, очевидно, з П. Куліша і М. Старицького. Як відомо, Куліш усе своє життя намагався звільнитися з полону шевченківського стилю. І хоч натомість, як казав Франко, “іронія долі визначила йому перше місце в числі е п і г о н і в” [8, 234], все ж ці зусилля не були марні, особливо, коли йдеться про його переклади з Міцкевича та Шекспіра, з якими (перекладами) Леся Українка була знайома, хоч часто сприймала їх критично.

Водночас першим, кому вдалося подолати бар'єр цього “конвенціонального стилю”, став М. Старицький. У його поезії заговорив “український інтелігент” і заговорив, як зазначав Франко, не до фікційного українського народу, який

з елементарних причин не міг ані слухати, ані розуміти його, а до рівних собі інтелігентів про свої інтелігентські погляди і почування [8, 239]. Це були не лише очевидні ознаки виходу української поезії з доби епігонства, а й кардинальна зміна українського світогляду загалом, новий етап у його становленні. Тобто відбувалася зміна сутності понять “народ” і “нація”.

У цьому сенсі знову зринає постать П. Куліша, але вже в інтерпретації Олени Пчілки. З приводу “Записок о Южной Руси” вона у своїх спогадах зазначала, що авторський коментар до цього видання був пройнятий “такою гарячою проповіддю українського народолюбства, націо/нального/ самопізнання, що захоплювала кожне щире серце. До всього К/уліш/ підклав під той двохтомник таку для того часу нову ідею, що слово народ треба розуміти ширше – яко націю. А націю становлять всі верстви народности, без поділу на простий неосвічений/народ і найбільш освічений цвіт з інтелігентного/ змисленства” [4]. Уособленням цього “інтелігентного/ змисленства” у сприйнятті Олени Пчілки, звісно, виступав насамперед автор-укладач “Записок о Южной Руси”. До цієї ж когорти належав і М. Старицький, а також сама Олена Пчілка та, мабуть, уся київська “плеяда діячів” (П. Житецький, К. Михальчук, В. Науменко, О. Русов, Хв. Вовк, М. Лисенко), духовними очільниками якої були В. Антонович і М. Драгоманов.

Отже, ідеться принаймні про два моменти: 1) про подолання в літературі, у поезії передусім, стереотипів шевченківського стилю, образності, тематики; 2) про той етап націотворчого руху, коли його духовним, соціокультурним і політичним очільником стає “інтелігентне змисленство”, яке починає усвідомлювати себе як українську націю, що становить собою єдину органічну цілість зі своєю мовою, культурою, історією, літературою без жодних соціальних розмежувань.

Згодом, уже за радянських часів, цей погляд зазнав жорсткої критики з класових позицій як теорія безбуржуазності української нації. А в той час, тобто в останній третині XIX ст., він засвідчував новий етап у розвитку національної самосвідомості українства. Водночас це означало також усвідомлення певної історичної дистанції між Шевченком і новою суспільно-історичною епохою, виразником якої, власне, і стала українська інтелігенція – письменники, історики, етнографи, видавці, науковці, більшість із яких, до того ж, належала до дворянського стану.

Відчуття цієї історичної дистанції стосовно Лесі Українки як молодої “писательки” простежується, зокрема, у міркуваннях Олени Пчілки. Скажімо, у листі до М. Драгоманова (листопад 1885 р.) Олена Пчілка писала з приводу поеми “Русалка”: “Вона (Л.У. – Л.С.) тепер ніби переживає загальні фази розвитку української поезії. Спочатку писала про “долю”, а пізніше вірші її набрали цілком романтичного характеру. Щойно вона написала цілу поему “Русалка”. Безумовно, поема ця робить враження чогось старомодного... просто не знаєш, чи варто примушувати автора звертати з того традиційного, вже застарілого шляху? Нічого й казати, що Леся перейде від “Русалок” до новішого письма” [цит. за: 2, 30]. Принагідно зазначу, що саме в “Русалці” І. Франко побачив наслідування Шевченка. А в листі до І. Франка (1887) з приводу публікації поеми в альманасі “Перший вінок” Олена Пчілка просила його долучити від редакції примітку про романтичний характер твору. “Можна було б сказати щось об тім, – писала вона, – що романтичні очертї поезії характеризують взагалі твори починаючих авторів (адже хоть би навіть і Шевченко/ почав “Тополею”, “Причинною”). Можна думати, що з літами Леся вийде на реальнішу дорогу” [1, 37-38]. У збірці ж “На крилах пісень” (1892) до поеми був доданий підзаголовок “Поема в народному стилі”, який, власне, засвідчував дистанціювання авторки від “застарілого” стилю.

Звісно, ідейним натхненником, теоретиком та креатором нового розуміння націотворчого та літературного розвитку, особливо для родини Косачів, був насамперед М. Драгоманов. Саме він наполягав на необхідності оновлення літератури, розширення її тематично-образних та мовно-стильових горизонтів, зокрема відводив важливе місце в цьому процесі, як знаємо, крім російської, європейській літературі. Проте ідея європеїзму та політичні альянзи космополітичного плану не завжди збігалися з тодішніми українськими реаліями, насамперед щодо сприйняття Шевченка. У цьому контексті в його відомій статті “Література російська, великоруська, українська і галицька” (1873) виникає образ “мужицької природи” українського поета, а згодом – різкий осуд “культу Шевченка”, “ідопоклонності” та надмірної “богомазності”, виявлений ним, зокрема, у передньому слові О. Огоновського до виданого у Львові Товариством імені Т. Шевченка “Кобзаря” (1893).

Такі та подібні закиди щодо Шевченка, звичайно, потребують докладнішого вивчення. А поки що зазначу: сукупність усіх цих настроїв та обставин визначають історичне тло, на якому окреслюється, скажемо так, стримане ставлення Косачів-Драгоманових до Шевченка. Очевидно, це не було намаганням “принизити” творчість поета, протиставити його новочасному українству. Але, на мій погляд, очевидне й інше: розуміння того, що Шевченко в цьому, тобто в національному самовизначенні українства, не заважає і не може заважати, ще не було до кінця усвідомлене і сформульоване.

Певною мірою такі настрої дотичні й до Лесі Українки. Але тут слід враховувати, що Леся Українка належала вже до третього після Шевченка покоління літераторів, отже, у її сприйнятті відчуття історичної дистанції стосувалося не лише Шевченка, а й “другого” покоління, тобто й Олени Пчілки, і М. Старицького, і, зрештою, самого М. Драгоманова. Скажемо, якщо для М. Драгоманова європеїзм поставав передусім як ідея, то для Лесі Українки він уже перетворився з теорії на практику. У листі (1891) до свого дядька вона, зокрема, писала: “Вже тепер поміж нашою молодією громадкою почалось таке “западничество”, що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу” [7, 85]. Те ж саме стосується, скажемо, і поняття “українофільство”, яким активно оперував М. Драгоманов. У тому ж таки листі вона писала: “...Скажу Вам, що ми відкинули назву “українофіли”, а звемось просто українці, бо ми такими ємо, окрім всякого “фільства”” [7, 86]. Важливо зазначити, що питання “українофільства” тут було порушене в контексті розмови про протистояння в середовищі київської інтелігенції між “старими”, тобто “українофілами”, і “молодими українцями”, які орієнтувалися на активне освоєння традицій європейської літератури, передусім шляхом перекладів.

Про розуміння місця та ролі Шевченка в історико-літературному процесі можна судити лише за кількома принагідними згадками в літературно-критичних працях Лесі Українки. У статті “Малорусские писатели на Буковине” (1900) йдеться, зокрема, про наслідування Ю. Федьковичем шевченківської манери письма. На думку авторки, освоївши “народный стихотворный стиль”, Федькович створив чудові поетичні зразки. Та захопившись творчістю Шевченка, він перейняв його манеру і поступово втратив ознаки свого оригінального стилю: “Влияние поэзии Шевченко на Федьковича было роковым: <...> чем более Федькович увлекался Шевченко, тем более терял свою оригинальность и, наконец, совершенно подчинился ему” [6, 65], – зазначала Леся Українка.

Трохи в іншому контексті постає Шевченко у статті “Два направления в новейшей итальянской литературе (Ада Негри и д’Аннунцио)” (1900). Міркуючи

з приводу того, чи можна називати Аду Негрі “народним поетом”, Леся Українка зазначає: “Если же народным поэтом называют того, кто усвоил не только идеи, но и самую форму народной поэзии, то такое определение совсем не подходит к этой поэтессе. Ее нельзя сравнить, например, с Бернсом, Кольцовым, Шевченко, а скорее с В. Гюго и Барбье. Образы и чувства ее просты, но стиль не только книжный, а подчас даже слишком витиеватый” [6, 31]. Отже, тут стосовно Шевченка набуває актуальності визначення “народний поет”, тобто той, хто виражає не лише народні мрії й сподівання, а й освоїв саму форму, спосіб народнопоетичного вислову. Але воно вказує також на дещо спрощений підхід Лесі Українки у тлумаченні Шевченка: очевидно, глибший, загальнолюдський, філософський зміст його поезії ще треба було осягнути.

Ще один аспект – це визначення Шевченка як поета-романтика. Аналізуючи польську романтичну поезію (стаття “Заметки о новейше польской литературе” – 1900), Леся Українка згадує про нього у зв’язку з українською школою в польській літературі. Авторка зазначає, що українська народна творчість і трагічна історія України, особливо козаччина, заповнили уяву молодих поетів-романтиків. Проте з часом вони зіткнулися з проблемою, яка не мала, принаймні в тому контексті, однозначного розв’язання – це проблема українсько-польських взаємин. Тому намагалися всіляко уникати “дражливих моментів”, дотримуючись обережності у виборі тематики. Від цього твори письменників української школи, “напоминающие отчасти юношеские баллады Шевченко, отчасти ранние повести Гоголя, выходили довольно искусственными и слишком идиллическими” [6, 103]. Як бачимо, у цьому формулюванні Шевченко, зокрема його ранні балади, також постає в історичній, тут романтичній, ретроспективі, як уже пройдений етап розвитку літератури.

У своїх поетичних творах Леся Українка двічі звертається до образу Шевченка. Перший раз – у вірші “На роковини Шевченка” (1889), що був написаний як текст до музичної композиції М. Лисенка під назвою “Жалібний марш”, другий – у поезії “Легенда”, яка в чорновому автографі має дату: “1906. На роковини Шевченка”. Немає сенсу докладно зупинятися на першому вірші, оскільки він всуціль риторичний, тим паче що й сама авторка, як згадує Кл. Квітка, ставилася до нього досить скептично. Значно цікавіший другий твір, передусім своє назвою – “Легенда”. Вірш написаний у стилі “Давньої казки”, і зміст його такий: в одній країні жив-був поет-співець, який наділяв свої думи-пісні крилами, і вони летіли з тісної хати у широкий світ. А тим часом знайшлися “люди працьовиті”, що заходилися ті думи-пташки ловити в “майстерні сіті”, причепурювати на свій лад та озолочувати.

За цією роботою вони незчулися, що поета не стало, що він вже перебуває у Вічній Славі, та гості роботи не припиняють. Зрештою, поет не витерпів і звернувся до громади:

Пташки тоненько щось пищали
Та позолотою бряжчали...
Поет звернувся до гостей:

“Громадонько моя поштива,
де ти набрала сього дива?..”
Він не пізнав своїх дітей! [5, 341]

Як бачимо, своє ставлення до тлумачення і тлумачів Шевченка Леся Українка висловлює в іронічно-саркастичній манері. Очевидно, з цим можна дискутувати, але як митець і як мислитель вона мала право на свою думку.

З усіх цих міркувань можна зробити такий висновок: 1) Леся Українка добре знала творчість Шевченка, 2) на її розуміння і тлумачення Шевченка мали вплив Драгоманов та Олена Пчілка, які дивилися на його творчість крізь призму історичної дистанції та новітніх завдань, що постали перед українською

літературою в останній третині XIX ст., 3) в історико-літературному сенсі Леся Українка розглядала Шевченка як “народного поета” і поета-романтика, 3) у ставленні до дослідників його творчості виявляла скептицизм, розуміючи, очевидно, що глибоке й незаангажоване пізнання справжнього Шевченка – це справа майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Леся Українка*. Документи і матеріали. 1871 – 1970. – Київ: Наук. думка, 1971. – 484 с.
2. *Мороз М.* Літопис життя та творчості Лесі Українки. – Київ: Наук. думка, 1992. – 670 с.
3. *Пчілка Олена (О. Косач)*. Оповідання. З автобіографією / до др. вигот. Т. Черкаський. – Харків: Рух, 1930. – С. 5-46.
4. *Пчілка Олена*. Спогади про П. О. Куліша // Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. – Ф. 28. – № 165. – Арк. 2.
5. *Українка Леся*. Збір. творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 1975. – Т. 1. – 447 с.
6. *Українка Леся*. Збір. творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 1977. – Т. 8 – 316 с.
7. *Українка Леся*. Збір. творів: У 12 т. – Київ: Наук. думка, 1978. – Т. 10. – 542 с.
8. *Франко І.* Збір. творів: У 50 т. – Київ: Наук. думка, 1982. – Т. 33. – 527 с.

Отримано 1 листопада 2016 року

м. Київ

